

Monika Konarska

Redagowanie listów przez uczniów klas VIII lekkو upośledzonych umysłowo

Wprowadzenie

Program nauczania języka polskiego w szkole podstawowej specjalnej przewiduje zapoznanie uczniów z różnymi rodzajami pism użytkowych. Znajomość tego typu pism powinna pomóc absolwentom szkół specjalnych w dorosłym życiu oraz zaoszczędzić upokorzeń, na które są narażeni żyjąc w społeczeństwie.

Najbardziej rozpowszechnioną i czysto użytkową formą wypowiedzi jest list. Umiejętność pisania listów jest niezbędna dla każdego człowieka, mimo że rozwój środków łączności, zwłaszcza telefonicznej stopniowo zmniejsza jej rolę. Każdy jednak co pewien czas, znajduje się w takiej sytuacji, która wymaga napisania i wysłania listu. Sytuacje takie nie omijają również i osób upośledzonych umysłowo, dlatego nabycie umiejętności pisania listów jest konieczne w okresie nauczania dzieci w szkole podstawowej.

Program nauczania (1985) przewiduje pisanie listów do osób bliskich i znajomych, fikcyjnych oraz listów urzędowych. Podstawowym zadaniem w tym zakresie jest zapoznanie uczniów z listem prywatnym i osiągnięcie przez nich umiejętności posługiwania się tym pismem. Dzieci poznają ogólną konwencję graficzną i stylistyczną obowiązującą w listach, podstawowe związki frazeologiczne najczęściej stosowane oraz zasady adresowania kopert. Uczniowie zapoznają się z trójdzielną kompozycją listu, w której część początkowa i końcowa często ogranicza się do zdawkowych formuł grzecznościowych. Opracowanie tej formy wypowiedzi przypada, zgodnie z zaleceniami programu nauczania (1985), na klasę III. Umiejętność pisania listów powinna być doskonalona przez kolejne lata nauki w szkole podstawowej, aż do klasy VIII włącznie. Pomocą w zakresie opracowania materiału doty-

czącego redagowania listów są podręczniki do języka polskiego dla poszczególnych klas oraz poradniki metodyczne (S. Królowa, J. Malendowicz 1976, L. Frydrychowska 1977, M. Marek-Ruka 1990, L. Muszyńska, K. Kowaliszyn 1992).

Spośród pism użytkowych, które są omawiane i doskonalone na podstawowym poziomie nauczania w szkole specjalnej, list powinien być najbliższy i najlepiej znany absolwentom tych szkół, ze względu na czas (od III do VIII klasy) i częstotliwość, z jaką pojawia się w programie nauczania i podręcznikach szkolnych.

Metodologia badań

Badania nad umiejętnością redagowania listów przeprowadzono wśród uczniów kończących szkołę podstawową specjalną i masową. Pierwszą grupę stanowiło 39 uczniów upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim, drugą – 34 uczniów w normie intelektualnej. Łącznie w badaniach wzięło udział 73 uczniów krakowskich szkół podstawowych specjalnych i jednej szkoły masowej.

Przeprowadzone badania miały rozwiązać następujące problemy badawcze:

1. Czy uczniowie lekko upośledzeni umysłowo znają budowę formalną i poprawnie redagują listy;
2. Czy istnieją analogie między znajomością tej formy użytkowej przez uczniów klasy VIII upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim i uczniów w normie intelektualnej uczęszczających do klasy VIII szkoły masowej.

W badaniach zastosowano metodę analizy dokumentów, którymi były listy uczniów. Materiał empiryczny, który miał być poddany analizie był intencjonalnie tworzony. Zamiar poddania go analizie był znany osobom badanym. W badaniach zastosowano nowoczesne techniki analizy zebranych dokumentów, które polegają na ilościowej analizie materiału językowego. Badając uzyskane wypowiedzi analizie poddano: zewnętrzną formę tekstu oraz umiejętności zdaniotwórcze. Analiza formalna dotyczyła znajomości budowy listu, wyglądu zewnętrznego i ogólnego stanu utrzymania pisma.

Analiza składni koncentrowała się na umiejętności poprawnego budowania różnych rodzajów zdań i wypowiedzi przez uczniów klas VIII w listach prywatnych.

Materiał zgromadzono wykorzystując prace pisemne uczniów upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim oraz uczniów w normie intelektualnej. Badania prowadzono zbiorowo na terenie klas szkolnych. Zadaniem uczniów było napisanie listu prywatnego do dowolnie wybranej osoby. Jeżeli uczniowie mieli kłopot z wybraniem osoby, do której miał być skierowany list, wówczas starano się zasugerować adresata. Proponowano, by odbiorcą listu był ktoś z najbliższej rodziny (matka, ojciec, babcia, siostra itp.) lub kolega, czy koleżanka poznani w czasie wakacji. Czas pisania nie był ograniczony. Uczniowie szkoły podstawowej specjalnej potrzebowali na napisanie listu całej jednostki lekcyjnej, natomiast ich rówieśnicy ze szkoły masowej ukończyli swoje prace po upływie 30 minut.

Zebrany materiał poddano analizie, która obejmowała dwie części:

- 1) sprawdzenie znajomości budowy formalnej listu,
- 2) sprawdzenie umiejętności zdaniotwórczych uczniów VIII klas szkół specjalnych i szkoły masowej.

Za podstawową jednostkę przyjęto wypowiedzenia rozpoczynające się wielką literą lub po kropce kończącej poprzednie wypowiedzi i wyraźnie sugerujące rozpoczęcie nowego zdania.

Wyniki badań

Analizując budowę formalną listu prywatnego zwrócono uwagę na następujące elementy treści listu:

- miejscowość, z której wysła się list,
- data pisania listu,
- adresat, czyli osoba, do której pisze się list,
- część właściwa listu,
- część końcowa, zawierająca zdania zamykające całość, przekazanie wyrazów szacunku i pozdrowień oraz pożegnanie,
- podpis autora listu,
- postscriptum, jako element dodatkowy, który może, lecz nie musi wystąpić w liście.

W badaniach stwierdzono, że żaden z 39 uczniów VIII klas szkoły podstawowej dla dzieci lekko upośledzonych umysłowo nie napisał miejscowości, z której wysła list. Datę pisania listu uwzględniło tylko 8 badanych, co stanowi 20,51% ogółu analizowanych prac. W 32 listach (82,05%) zasygnalizowano do kogo list był adresowany. O zamieszczeniu choćby kilku zdań

w części właściwej pamiętało 89,74% badanych uczniów (35 osób). W czterech pracach (10,26%) nie dało się wyodrębnić tej najistotniejszej części listu. Część końcowa wystąpiła w 43,59% listów pisanych przez dzieci upośledzone umysłowo. Swoje listy podpisało 53,85% badanych. Z zebranego materiału wynika, że tylko jedno dziecko upośledzone umysłowo znało i poprawnie wykorzystało funkcję postscriptum w liście prywatnym. Stwierdzono, że zaledwie kilka listów napisanych było estetycznym pismem z zachowaniem właściwych odstępów, marginesów i akapitów. Większość to prace niedbałe, świadczące o dużych trudnościach, jakie mają dzieci upośledzone umysłowo z opanowaniem umiejętności pisania.

W celu porównania znajomości struktury listu przez uczniów upośledzonych umysłowo, zbadano 34-osobową grupę uczniów VIII klasy szkoły masowej. Z zestawienia wyników badań obu tych grup (tab. 1) wynika, że uczniowie w normie intelektualnej znacznie lepiej znają budowę formalną listu niż ich lekko upośledzeni umysłowo rówieśnicy.

Tab. 1. Budowa formalna listu

Elementy	Szkoła specjalna N=39				Szkoła masowa N=34			
	występują		nie występują		występują		nie występują	
	liczba	%	liczba	%	liczba	%	liczba	%
Miejscowość	0	0,00	39	100,0	19	55,88	15	44,12
Data	8	20,51	31	79,49	25	73,53	9	26,47
Adresat	32	82,05	7	17,95	31	91,18	3	8,82
Część właściwa	35	89,74	4	10,26	33	97,06	1	2,94
Część końcowa	17	43,59	22	56,41	31	91,18	3	8,82
Podpis	21	53,85	18	46,15	27	73,53	9	26,47
Postscriptum	1	2,56	38	97,44	7	20,59	27	79,41

Uczniowie VIII klasy szkoły masowej zaznaczyli miejscowość, z której list wysłali w 19 pracach, co stanowi 55,88% z grupy uczniów w normie intelektualnej. Datę uwzględniło 25 badanych (73,53%), a o adresie i części końcowej zapomniało 3 uczniów (8,82%). Tylko jeden list nie miał części właściwej. O konieczności podpisania listu nie pamiętało 9 badanych, a w 20,59% prac uwzględniono występowanie postscriptum.

Analizując zdania napisane w liście można było wyróżnić całą gamę różnorodnych wypowiedzi napisanych przez uczniów lekko upośledzonych umysłowo i ich rówieśników w normie intelektualnej.

W listach napisanych przez 39 uczniów VIII klasy szkoły specjalnej uzyskano łącznie 204 zdania, średnio po 5,23 od każdego ucznia (tab. 2). Ogółem zdań poprawnych było 106 (w tym 42 zdania pojedyncze, 19 zdań złożonych i 45 równoważników zdania). Zdań niewłaściwie zbudowanych wystąpiło 98 (w tym 19 zdań pojedynczych, 75 zdań złożonych i 4 równoważniki zdania).

Tab. 2. Zdania i równoważniki użyte w 39 listach uczniów szkoły specjalnej

Wyszczególnienie		Zdania		Równoważniki zdań	Ogółem
		pojedyncze	złożone		
Zdania poprawne	liczba	42	19	45	106
	%	20,59	9,31	22,06	51,96
Zdania niepoprawne	liczba	19	75	4	98
	%	9,31	36,77	1,69	48,04
Razem:	liczba	61	94	49	204
	%	29,90	46,08	24,02	100,00
Średnia ilość zdań na 1 ucznia	liczba	1,56	2,41	1,26	5,23

Wśród wypowiedzi poprawnych dominowały równoważniki zdania, co można łatwo wytłumaczyć tym, że od nich rozpoczynało się 82,05% listów. Były to takie równoważniki:

Cześć Marku!

Kochana babciu!

Monika!

Cześć Kolego!

Tylko w dwóch równoważnikach zdania wystąpił czasownik w bezokoliczniku:

Gienek, co u Ciebie słyszeć?

Co tam słyszeć u Ciebie?

W trzech równoważnikach pojawiły się różne części mowy oprócz czasowników:

Na jutro o godzinie 10.00.

Serdeczne pozdrowienia z obozu w Kościerzynie.

Jak tam u Ciebie w Chinach?

Zdaniami poprawnie zbudowanymi były przede wszystkim zdania pojedyncze rozwinięte, oznajmujące, w których występował podmiot, orzeczenie, dopełnienie i przydawka. Ze względu na formę pisma, jakim jest list prywatny, podmiot najczęściej był domyślny i występował w pierwszej osobie liczby pojedynczej lub mnogiej. Na przykład:

Na tym kończę ten miły liścik, do sympatycznej i miłej Dorotki.

Będziemy grali w piłkę nożną.

Orzeczeniem był przeważnie czasownik w formie osobowej, a przydawką – przymiotnik. Warto zaznaczyć, że 28 zdań pojedynczych z 42 poprawnie zbudowanych, było również dobrze zapisanych (to znaczy rozpoczynały się wielką literą i kończyły kropką). Innych błędów (ortograficznych, interpunkcyjnych) nie brano pod uwagę analizując poprawny zapis zdań. Uczniowie lekko upośledzeni umyślowo nie napisali w listach żadnego zdania pojedynczego prostego.

Dla uczniów szkoły specjalnej trudnym zadaniem okazało się budowanie zdań złożonych, tylko 19 (co stanowi 9,31% z ogólnej liczby zdań) było poprawnie zbudowanych. Analizując składnię poprawnie zbudowanych zdań złożonych stwierdzono występowanie zdań współrzędnie i podrzędnie złożonych.

W zdaniach złożonych współrzędnie wystąpiły 4 zdania łączne, zespolone spójnikiem „i”(np.:

W pierwszych słowach listu, bardzo Cię pozdrawiam i pytam o Twoje zdrowie.)

oraz dwa zdania przeciwstawne połączone spójnikiem „ale”:

Byłem wczoraj u Ciebie, ale Cię nie zastałem.

Miałem wczoraj zadzwonić, ale telefon mi się popsuł.

W grupie zdań podrzędnie złożonych przeważały zdania okolicznikowe przyczyny, których udział wśród wszystkich zdań napisanych w listach uczniów upośledzonych umyślowo wynosił 2,45%. Np.:

Ewa, dowiedz się gdzie mieszka Ania Goryl, ponieważ muszę oddać jej zeszyty.

Jacek, może pójdziemy w sobotę do kina, bo grają fajny film.

Wystąpiły też cztery (1,96%) zdania dopełnieniowe np.:

Jeszcze chciałem Cię zapytać, czy pójdziesz ze mną do kina w środę.

Tamtym razem proszę mnie, abym do Ciebie przyjechał.

oraz jedno zdanie okolicznikowe warunku:

Jeżeli chciałabyś jechać, to spróbuj się ze mną skontaktować.

Analiza wykazała również, że w 39 listach uczniów lekko upośledzonych umysłowo wystąpiły trzy zdania wielokrotnie złożone poprawnie zbudowane:

My do siebie nie pasujemy, bo Ty jesteś dorosła i masz chłopca.

Chciałbym się z Tobą spotkać i porozmawiać o naszych wspólnych dniach, które przeżyliśmy razem.

Na początek tego miłego listu, chciałbym Cię pozdrowić i zapytać jednocześnie jak się czujesz.

Tabela 3 podaje dane dotyczące zdań złożonych poprawnie zbudowanych użytych w listach uczniów szkoły specjalnej.

Tab. 3. Rodzaje zdań złożonych poprawnie zbudowanych użyte w 39 listach uczniów VIII klasy szkoły specjalnej

Wyszczególnienie	Rodzaje zdań					wielokrotne	Ogółem
	współrzędne		podrzędne				
	łącznie	przeciwstawne	dopelnieniowe	okolicznikowe przyczyny	okolicznikowe warunku		
Liczba użytych zdań	4	2	4	5	1	3	19
Średnia liczba zdań użytych przez 1 ucznia	0,10	0,05	0,10	0,13	0,03	0,08	0,49
Procentowy udział zdań	1,96	0,98	1,96	2,45	0,49	1,47	9,31

Uwaga: Inne rodzaje zdań złożonych nie zostały poprawnie zbudowane w listach uczniów lekko upośledzonych umysłowo

Niepoprawnie zbudowane zdania złożone miały zaburzony związek treściowy lub nie były powiązane gramatycznie. Np.:

Moim pierwszym listu pozdrawiam ci i ktam słyhać byliśmy w kinie na fajny filmie jak tam słyhać też byliśmy.

Wielu kolegów chcą z tobą się zapoznać po mój blok pójdziemy sobie na lody.

Średnio na jednego ucznia VIII klasy szkoły dla dzieci lekko upośledzonych umysłowo przypadło po 2,72 zdania poprawnie zbudowane oraz po

2,51 zdania niepoprawnie zbudowane. Dla porównania – na jednego ucznia szkoły masowej przypadło średnio po 12,03 zdań poprawnie zbudowanych oraz po 2,38 zdania niepoprawne. Mimo iż liczba zdań niepoprawnie zbudowanych otrzymanych średnio od jednego ucznia szkół specjalnych i szkoły masowej była w liczbach bezwzględnych bardzo zbliżona, to jednak przelicznik procentowy wskazuje na znacznie mniejszą ilość błędnej budowy zdań w listach uczniów ze szkoły masowej (tab. 2 i 4).

Tab. 4. Zdania i równoważniki użyte w 34 listach uczniów VIII klasy szkoły masowej

Wyszczególnienie		Zdania		Równoważniki zdań	Ogółem
		pojedyncze	złożone		
Zdania poprawne	liczba	134	188	87	409
	%	27,35	38,37	7,76	83,47
Zdania niepoprawne	liczba	11	66	4	81
	%	2,24	13,47	0,82	16,53
Razem	liczba	145	254	91	490
	%	29,59	51,84	18,57	100,00
Średnia ilość zdań na 1 ucznia	liczba	4,26	7,47	2,68	14,41

W listach 34 uczniów VIII klasy szkoły masowej uzyskano łącznie 490 zdań, średnio po 14,41 od każdego ucznia. Ogółem zdań poprawnie zbudowanych było 409 (w tym 134 zdania pojedyncze, 188 zdań złożonych i 87 równoważników zdania) i 81 zdań niewłaściwie zbudowanych (w tym 11 zdań pojedynczych, 66 zdań złożonych i 4 równoważniki zdania). Dane dotyczące ilości zdań użytych w listach przez uczniów szkoły masowej przedstawia tabela 4.

Zdaniami poprawnie zbudowanymi, których wystąpiło najwięcej w listach uczniów w normie intelektualnej, były zdania złożone. Uczniowie szkoły masowej potrafili budować zdania współrzędne, podrzędne i wielokrotnie złożone. Liczba tych ostatnich (51 zdań) była zdecydowanie wyższa od ilości zdań użytych przez uczniów upośledzonych umysłowo (3 zdania).

Wśród zdań współrzędnie złożonych dominowały zdania łączne zespolone spójnikiem „i”. Np.:

Następnie szybko umyłam się i ubrałam.

Poprawnie zbudowane zdania przeciwstawne wystąpiły 16 razy; były to przede wszystkim zdania połączone spójnikiem „ale”. Np.:

Było jeszcze wiele ciekawych przeżyć, ale o nich nie będę już pisał.

Wystąpiły również trzy zdania wynikowe, których obecności nie zanotowano w listach uczniów szkoły specjalnej. Między innymi:

Już długo nie otrzymałam listu od Ciebie, więc postanowiłam napisać.

Wśród zdań złożonych podrzędnie, najwięcej było dopełnieniowych (np.:

Bardzo cię proszę, żebyś mi od razu na ten list odpisał.)

i okolicznikowych przyczyny (np.:

Będę już kończył ponieważ spieszę się do szkoły).

Pozostałe zdania podrzędnie złożone, jakie wystąpiły w listach uczniów szkoły masowej to: 9 zdań przydawkowych (np.:

Mam nadzieję, że potrafisz odpowiedzieć na te pytania.)

7 okolicznikowych warunku (np.:

Jeżeli będzie ładna pogoda, to w przyszłym tygodniu pojadę na wycieczkę w góry),

6 okolicznikowych czasu (np.:

Po wyjeździe z ośrodka wczasowego z Muszyny, dojechaliśmy do domu około godziny 22.00),

jedno zdanie okolicznikowe miejsca

(Może wybralibyśmy się do Białki Tatrzańskiej, do tego domu, w którym mieszkaliśmy),

oraz jedno zdanie podmiotowe, które zapisane było jako cytata

(„Niechaj będzie pochwalony, Ten co stworzył świat zielony.”).

Dane dotyczące rodzajów zdań złożonych użytych w listach przez uczniów szkoły masowej przedstawia tabela 5.

Tab. 5. Rodzaje złożonych poprawnie zbudowanych w listach uczniów VIII klasy szkoły masowej

Wyszczególnienie	Rodzaje zdań										Wielokrotne	Ogółem
	współrzędne			podrzędne								
	łącznie	przeciwstawne	wynikowe	podmiotowe	dopełnieniowe	przydawkowe	okolicznikowe					
							miejsca	czasu	przyczyny	warunku		
Liczba użytych zdań	32	16	3	1	39	9	1	6	23	7	51	188
Średnia liczba zdań użytych przez 1 ucznia	0,94	0,47	0,09	0,03	1,15	0,26	0,03	0,18	0,68	0,20	1,50	5,53
Procentowy udział zdań	6,53	3,27	0,61	0,20	7,96	1,84	0,20	1,22	4,69	1,43	10,41	38,37

Uwaga: Inne rodzaje zdań złożonych nie zostały poprawnie zbudowane w listach uczniów VIII klasy szkoły masowej

Stosunkowo duża była liczba zdań pojedynczych poprawnie zbudowanych w listach uczniów szkoły masowej. Wynosi ona łącznie 134, w tym 127 zdań rozwiniętych (np.:

Właśnie ten rejs stworzył pomiędzy nami przyjaźń.)

oraz 7 zdań pojedynczych prostych (np.:

Odpisz!

Przeżyjesz!)

Wśród 87 poprawnie zbudowanych równoważników zdania, podobnie jak w pracach uczniów upośledzonych umysłowo, dominowały równoważniki rozpoczynające i kończące list. Np.:

Kochana Kasiu!

Na zawsze oddany – Tadeusz.

Znacznie więcej niż uczniowie upośledzeni umysłowo, ich rówieśnicy ze szkoły masowej użyli równoważników zdania, w których występowały różne części mowy z wyjątkiem czasowników. Np.:

U mnie nic nowego, wszyscy zdrowi.

Już za pasem święta!

Pojawiły się również 4 równoważniki zdania, w których czasownik występował w bezokoliczniku. Np.:

Co u Ciebie słyhać, bo u mnie wszystko w porządku.

W jaki sposób karmić pisklęta?

W listach pisanych przez młodzież ze szkoły masowej wystąpiło 81 zdań niepoprawnie zbudowanych. Stwierdzono, że najczęściej było wśród nich zdań złożonych (66), w których zaburzony był związek gramatyczny. Np.:

Założyłem sobie rybki, mówię Ci ile przy tym roboty, ale warto się trudzić gdyż jesteś zmęczony patrząc na nie odprężysz się i zmęczenie odchodzi.

Wśród zdań pojedynczych tylko 11 miało niewłaściwą budowę. Np.:

Wczoraj uczyłam się geografii o temacie życie Hindusów na wyspach Dziewiczych.

Błędy w zdaniach pojedynczych wynikały najczęściej z nieprawidłowej odmiany i niewłaściwego zastosowania wyrazów. Zauważono też 4 niepoprawnie zbudowane równoważniki zdania np.:

Do spotkania w sobotę na razie cześć.

Analizując listy napisane przez uczniów kończących szkołę podstawową masową i specjalną zauważono, że badani uczniowie lekko upośledzeni umysłowo popełnili bardzo dużą ilość błędów ortograficznych i interpunkcyjnych. Zdarzały się listy pisane jednym ciągiem bez uwzględnienia znaków przestankowych. Prace uczniów szkoły masowej były pod tym wzglę-

dem poprawniejsze i znacznie staranniejsze. Stwierdzono, że listy uczniów ze szkoły specjalnej były krótkie i przekazywały małą ilość informacji. Młodzież ze szkoły masowej zawarła w swoich listach więcej informacji o adresacie i odbiorcy.

Wnioski i postulaty

Przedstawione wyniki badań wykazały niski poziom umiejętności redagowania listów przez uczniów VIII klasy upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim.

Z przeprowadzonych badań i porównań wynika, że istnieje znaczna różnica w poprawności zapisu listu prywatnego przez młodzież szkoły specjalnej i szkoły masowej. Uczniowie w normie intelektualnej znacznie częściej niż lekko upośledzeni umysłowo zamieszczają w swoich listach miejscowość i datę, które informują odbiorcę o tym, gdzie i kiedy list został napisany. Mniejsza różnica, choć też na korzyść uczniów szkoły masowej, występuje w umiejętności akcentowania osoby adresata na wstępie listu oraz występowania w piśmie części właściwej. Mały odsetek uczniów szkoły specjalnej zamieszcza w listach część końcową, swój podpis i ewentualnie postscriptum. Wyższy poziom znajomości budowy formalnej listu wykazali uczniowie w normie intelektualnej. Badania potwierdziły również fakt, że potrafili oni lepiej niż ich rówieśnicy ze szkoły specjalnej posługiwać się tym pismem.

Analiza zdaniotwórcza pozwoliła stwierdzić, że:

- uczniowie upośledzeni umysłowo budowali zdania mało komunikatywne lub niezrozumiałe dla odbiorcy;
- próby posługiwania się zdaniami złożonymi przez uczniów VIII klasy szkoły dla dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim przeważnie kończyły się niepowodzeniem;
- znacznie wyższe niż uczniów szkoły specjalnej były umiejętności zdaniotwórcze młodzieży kończącej szkołę podstawową masową.

Przedstawione dane pozwalają sformułować następujące postulaty:

1. Ważne jest, aby przydatność umiejętności redagowania listów akcentować już od pierwszych lat nauki szkolnej.
2. Większy nacisk należy położyć na znajomość budowy formalnej listu przez uczniów upośledzonych umysłowo. Częste przypominanie i powta-

rzanie poszczególnych elementów charakterystycznych winno sprzyjać opanowaniu tej umiejętności.

3. Nie wystarczy na lekcji języka polskiego jeden raz omówić tę formę użytkową; nauczanie powinno prowadzić do praktycznej umiejętności wykorzystania listu w różnych sytuacjach życiowych.

4. Większą uwagę należy zwrócić na wygląd estetyczny listu, jego rozmieszczenie na kartce o wybranym formacie.

Choć badania nie obejmowały sprawdzenia poprawności ortograficznej i graficznej listu oraz stosowania interpunkcji przez dzieci lekko upośledzone umysłowo, jednak ogromna ilość błędów popełniana przez uczniów nakazuje zasygnalizować i ten problem. W szkole specjalnej należy wymagać precyzji i dokładności szczególnie w stosowaniu znaków przestankowych i diakrytycznych; zapobiegać powstawaniu błędów w zakresie pisowni.

Literatura

- Frydrychowska L., *Nauczanie języka polskiego w klasach V-VIII szkoły podstawowej specjalnej. Poradnik metodyczny*, Warszawa 1977
- Kapłański A., Kołodziejka K., Kościółek J., *Redagowanie pism użytkowych*, Warszawa 1969
- Królowa S., Malendowicz J., *Nauczanie języka polskiego w klasach 3 i 4 szkoły podstawowej specjalnej. Poradnik metodyczny*, Warszawa 1976
- Marek-Ruka M., Język polski, w: *Nauczanie w klasach 4-8 szkoły specjalnej*, red. I. Stawowy-Wojnarowska, Warszawa 1990
- Muszyńska I., Kowalyszyn K., *Nauczanie języka polskiego w klasach 3 i 4 szkoły podstawowej specjalnej*, Warszawa 1992
- Programy szkoły podstawowej dla dzieci upośledzonych umysłowo w stopniu lekkim. Klasy I-VIII*, Warszawa 1985
- Saloni Z., *Tzw. pisma użytkowe w wyższych klasach szkoły podstawowej i liceum*, Warszawa 1974